

Gernot Heiß

NOTRANJEAVSTRIJSKE »DEŽELNE STANOVSKÉ ŠOLE«

POSKUS NJIH UVRSTITVE V ŠOLSKI IN IZOBRAŽEVALNI SISTEM

16. STOLETJA

Referat na »Trubarjevem simpoziju«
v Tübingenu, 3. do 8. novembra 1986.

Ker so plemiški stanovi ustanavljali tako imenovane »deželne stanovske šole« predvsem za svoje otroke, naj za uvod v ta prispevek navedem nekaj pripomb o spremembah v izobraževanju plemičev. Nato bom obravnaval tipe v obeh razvojnih fazah »deželne (stanovske) šole« ob notranjeavstrijskih primerih, če le mogoče ob ljubljanskem, pa tudi politične predpostavke za njih ustanovitev, zlasti pa tudi primerljivost z njihovimi rimsko-katoliškimi konkurentkami.

Potreba in nujnost, da se »socialne elite« izobražujejo v šolah, je v zgodnjem novem veku evropski pojav. Bila je odgovor na težave, v katere je zašlo denimo plemstvo kot »vladni stan« zaradi sprememb v organizaciji družbe v zgodnjem novem veku. — bila je reakcija na tiste pojave, ki jih znanstvena literatura označuje kot »juridizacijo« (Verrechtlichung) družbe, kot »scientizacijo« oziroma »profesionalizacijo« vladne dejavnosti in kot »kapitalizacijo« zemljiške posesti. Seveda plemstvo v svoji politični, socialni in ekonomski »krizi« ni reagiralo samo v tej obliki, ne le z modernizacijo, t. j. tako, da se je prilagajalo modam časa (npr. s pridobivanjem šolskega znanja, ki je veljalo za potrebno za opravljanje njegovih služb), ampak tudi s poudarjanjem tradicij, s sklicevanjem na privilegije zaradi rojstva, zaradi plemenite krvi.¹ Na področju omike in izobrazbe je to pomenilo na eni strani pridobivanje vednosti in znanj, ki tehnično omogočajo, olajšujejo, izboljšujejo obvladovanje novih nalog, in na drugi strani kultiviranje obnašanja, ki razmejuje skupino (stan) od drugih in proti konkurenci in jo varuje pred drugimi in pred konkurenco.²

Tudi pri notranjeavstrijskem plemstvu najdemo številna in različna opozorila na to, da se je v 16. stoletju povečal pomen šolske izobrazbe in da je plemstvo obenem še naprej pazilo na stanu primerno vzgojo. Medtem ko je bil denimo Ziga Herberstein, ki je okoli 1500 obiskoval meščansko šolo pri Svetem Štefanu in univerzo na Dunaju, deležen še hudega posmeha, ne le ker se je učil slovensko, ampak tudi zaradi svojega šolanja sploh,³ so starši pošiljali mnogo mladih plemičev, že sredi

¹ O pojmu prim. Anton Schindling, članek »Landesschule« v Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, zv. 2 (Berlin 1976) st. 1408–1412; Helmuth Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, zv. 2: Das 16. und 17. Jahrhundert (Wien 1983) 71.

² Ista potreba po šoli se kaže tudi pri duhovščini kot cerkveni eliti.
³ Prim. Lawrence Stone, The Crisis of the Aristocracy 1558–1641 (Oxford 1965); D. Bliton, The French Nobility in Crisis 1560–1640 (Stanford, California 1969). Za kritiko uporabe tega pojma prim. R. Starn, Historians and »Crisis«. In: Past & Present 52 (1971) 3–22, zlasti 18 ss.

⁴ Nekoliko obširneje o tem Gernot Heiß, Bildungsverhalten des niederösterreichischen Adels im gesellschaftlichen Wandel: Zum Bildungsgang im 16. und 17. Jahrhundert. V: Grete Klingenstein, Heinrich Lutz (izd.), Spezialforschung und »Gesamtgeschichte«. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 8, Wien 1981) 139–157 (passim). Prim. Laetitia Boehm, Konservatismus und Modernität in der Regentenerziehung an deutschen Höfen im 15. und 16. Jahrhundert. V: Wolfgang Reinhard (izd.), Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts (= Deutsche Forschungsgemeinschaft, Mitteilung XII der Kommission für Humanismusforschung, Weinheim 1984) 61–93 (passim). O »plemiškem konservativizmu« prim. Rainer A. Müller, Universität und Adel. Eine soziostrukturelle Studie zur Geschichte der bayrischen Landesuniversität Ingolstadt 1472–1648 (= Ludovico Maximiliana Forschungen 7, Berlin 1974) 15.

⁵ Prim. h. kvalifikacijski in socializacijski funkciji izobrazbe opozorila pri Peter Lundgreen, Historische Bildungsforschung. V: R. Rürup (izd.), Historische Sozialwissenschaft. (Göttingen 1977) 111 s. Prim. tudi Theodor Ballauf, Funktionen der Schule. Historisch-systematische Analysen zur Scola-isation (= Studien und Dokumentationen zur deutschen Bildungsgeschichte 22, Weinheim-Basel 1982).

⁶ Sigmund von Herberstein, Selbstbiographie MCCCCLXXXVI bis MDLIII, ed. Theodor Georg v. Karajan (= Fontes rerum Austriacarum I, 1, Wien 1855) 71: »Der Schuel halben muest ich aber von den ungeschickten vil Spotwort anhören. Nennten mich ain Doctor, Waclaureum, Vossn (= vassus), Schreiber, Schueler ...«

stoletja na mestne⁷ in privaatne⁸ šole in nato na študijska potovanja in na univerze; okrog 1600 naposled pa je tudi tu (kakor v drugih evropskih deželah) spadal bolj ali manj intenziven študij med oblike »plemiškega življenja«.⁹

Medtem ko se je na ta način razširilo izobraževanje v šolah, pa s tem ni prenehal pouk v viteški, obrti in viteškem stanu;¹⁰ seveda pa težišče tega pouka, zdaj ni bilo več na urjenju plemstva kot »vojaškega stanu«, ampak na kultiviranju stanu primernega vedenja;¹¹ tako je prišel Herberstein z osmimi leti k sorodniku, krškemu stolnemu proštu Viljemu Weltzerju, da bi skupaj z drugimi mladimi plemiči obiskoval šolo, pa tudi da bi stregel pri mizi — in tako obenem dobil »znanje« (»Lernnuß«) in »dvorjanstvo« (»Hofzucht«).¹² Po študiju na Dunaju je, kot je zapisal, potoval z dvorom Maksimilijana I., da bi spoznal »življenje na dvoru« (»Hoffswesen«) in ljudi z dvora. Potem je spet pomagal očetu v pravnih poslih in naposled služil v cesarski vojski.¹³ Sinova Wolfa von Stubenberga mlajšega († 1556) (ki je v testamentarnem navodilu za svoje otroke¹⁴ predvidel poleg stanovske vzgoje šolski pouk, medtem ko še njegov oče slednje v navodilih za svoje sinove¹⁵ sploh ni omenil) sta že pred sredo stoletja obiskovala latinsko šolo v Mladi Boleslavi oziroma v Gradcu, šla v Gorico, na univerzo v Padovi, in na dvor v Ferrari, kjer se je človeka lahko naučil »dvornega načina, in vzgoje«, in nazadnje služila na dvoru v Münchnu oziroma pri Maksimilijanu II.¹⁶

Poleg šolskega znanja so se torej učili stanu primernega vedenja, se pravi nastopa in obnašanja, iz katerega je bil jasno razviden položaj v socialni hierarhiji.¹⁷ Cesarski svetnik in stolnik Lazarus von Schwendi je menil 1574 o nemškem plemstvu; ki da se je z izobrazbo in dvorno vzgojo discipliniralo in civiliziralo: cesarji, papeži in koncili se niso mogli braniti pred prepiri in ropanji plemičev zaradi njihove iz starih časov podedovane trde in nebrzdane nravi, dokler se ni zdaj v zadnjih

⁷ Jörgeri so obiskovali mestni šoli v Welsu in Ybbsu ob Donavi, Eitzinger okrog 1560 mestno šolo v Hornu: Franz Willingseider, Fridericus Lagus. Ein thüringer Schulmann und Arzt. V: Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1952 (1953) 311. Friedrich Endel, Die Stadtschule in Horn von den ältesten Zeiten ihres Bestandes bis zur Errichtung des Piaristen-Gymnasiums im Jahre 1657. V: Beiträge zur Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 3 (1901) 13 s.; Opozorilo pri Norbert Lebinger, Zur Geschichte des Gymnasiums in Klagenfurt. V: 42. Programm des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt (Klagenfurt 1892) 4; da je mestna latinska šola na »britofu« 1563 imela tudi plemiške učence (v času, ko so stanovci že vzdrževali svojo šolo), bi bilo treba preveriti.

⁸ Prim. spodaj o šoli Lenarta Budine v Ljubljani, Adama Bohoriča v Krškem, Petra Schorricha v Ljubljani in Gradiški oziroma Gorici.

⁹ Prim. številke pri Lawrence Stone, The educational Revolution in England 1560–1640. V: Past & Present 28 (1964) 41–80. O širjenju obiskovanja univerz prim. Arnold Luschin-Ebengreuth, Studien zur Geschichte des steirischen Adels im XVI. Jahrhunderte. (= SA aus Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark 23, Graz 1875) 26 s.; Alfred Kohler, Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560–1620). V: Grete Klingenstein, Heinrich Lutz, Gerald Stourzh (izd.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5, Wien–München 1978) 64–123. O intenzivnosti študija, ki je bila glede na stan močno različna, prim. Heiß Bildungsverhalten 152 s.

¹⁰ Prim. John Lawson, Harold Silver, A Social History of Education in England (London 1973) 78 citira Antoine de la Sale, ki primerja uk krojača ali mizarja z ukom viteza.

¹¹ Prim. Martin C. Mandlmayr, Karl G. Vocelka, Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer. Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der frühen Neuzeit. V: Grete Klingenstein, Heinrich Lutz (izd.), Spezialforschung und Gesamtgeschichte. Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 8, Wien 1981) 119. Prim. Otto Brunner, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohnberg 1612–1688 (Salzburg 1949) 110, ki govori o tem, da je stopil »der Dualismus des Ritterlich Höfischen« zu gunsten des rein Höfischen zurück.

¹² Herberstein, Selbstbiographie 70. Po Jakob Obersteiner, Beiträge zur Görker Bistumsgeschichte aus der Zeit der Reformation und Gegenreformation, 1. del. V: Carinthia I, 145 (1955), 565 ss. Je obstajala v Krki že od poznega srednjega veka stolna šola za plemiške in tudi neke šole za neplemiške dečke.

¹³ Herberstein, Selbstbiographie 72 ss.

¹⁴ Johann Loserth, Geschichte des Altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg (Graz–Leipzig 1911) 200 s.: Hotel je, naj njegova sinova skupaj s še enim ali dvema mladima plemičema doma poučuje latinski učitelj, potlej pa naj bi s plemiškim dvorskim upravnikom potovala v Gorico in Italijo; ta naj bi ju tam naučil ne le »pravičnega« — t. j. njunemu stanu ustreznega — obnašanja v cerkvi, šoli in pri mizi, ampak tudi plesa, borjenja, skakanja in jahanja, nato je bilo predvideno še eno do dveletno bivanje na Nizozemskem in potovanje v Francijo ali Spanijo; v starosti približno 19 let naj bi naposled tri leta služila na dvoru deželnega kneza ali pri kakem prohabsburskem knezu v cesarstvu.

¹⁵ Luschin, Geschichte des steirischen Adels 18 in edicija »Ermahnungen des Wolf von Stubenberg an seine Söhne. Um 1500«, prav tam 51–54.

¹⁶ Loserth, Stubenberg 200 s.

¹⁷ O tem prim. obširneje Heiß, Bildungsverhalten passim in — kot primer iz srede 17. stoletja — Gernot Heiß, Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel: Zur Kavalierstour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646/50. V: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 48/49 (1982/83) 99–114.

sto letih zaradi lepega obnašanja in zaradi uvedbe pouka in šol; posebno pa zaradi izboljšanja tiskanja knjig in razširitev knjig ta stari, trdi in vse preveč objestni nemški način ublažil in je v vsem več miru, boljšega reda in bolj urejenega življenja.¹⁸

1. Začetki in prva razvojna faza plemiških šol

V skrbi za šolsko izobrazbo za mlade plemiče so plemiški stanovi v Gradcu, Linzu oziroma Ennsu, na Dunaju, v Celovcu in v Ljubljani v drugi tretjini 16. stoletja nastavljali šolnike. V Gradcu najdemo prva opozorila že v tridesetih letih, ko je umrl dotedanji učitelj mladih plemičev; se je za to mesto potegoval pri štajerskih stanovih leta 1538 Kranjec Jernej Sraka (Bartlme Schräckh, nemško Elster, latinsko Pica). Obljubil je, da bo poučeval grščino, latinščino, nemščino, pisanje, računanje, petje, glasbene instrumente in gledališko igro ter artes (svobodne umetnosti), in opozoril na izkušnje, ki si jih je kot šolmošter pridobil v službi gospodov na Kranjskem.¹⁹ Na gradu Luftenbergu pri Linzu²⁰ in tudi na Dunaju so izpričano že v začetku štiridesetih let imeli stanovske šolnike.²¹

V Celovcu je mogoče 1552 dokazati Michaela Kernerja kot šolnika koroških stanov,²² ko so preverjali njegovo pravovernost; v njegovi šoli so se sicer uporabljale protestantske knjige, toda mestni župnik je pričal, da so njegovi plemiški in neplemiški učenci hodili k spovedi in obhajilu v eni podobi.²³ V Ljubljani so trije posvetni stanovi Kranjske 1563 nastavili kot šolnika Lenarta Budina; ki je že prej v svoji hiši poučeval meščanske in plemiške otroke.²⁴

Ker je treba gledati na nastavljanje teh šolnikov ne v prvi vrsti v okviru reformacije, ampak bolj splošno v zvezi z zgodnjeno veseško spremembo družbene organizacije in z njenimi novimi zahtevami, ki so bile resda v strukturalni (ne pa nujno v kavzalni) zvezi s krizo Cerkve, ni nujno, da bi bili ti stanovski šolniki protestantski. Poleg tega kaže ugotoviti, da je natančna določitev konfesionalne pripadnosti v teh letih in v teh deželah slej ko prej velikokrat problematična. Čeprav je namreč

¹⁸ Eugen v. Frauenholz, Des Lazarus von Schwendi Denkschrift über die politische Lage des Deutschen Reiches von 1574 (= Münchner Historische Abhandlungen 2. Reihe: Kriegs- und Heeresgeschichte 10, München 1939) 8: „Also haben di Röm[ischen] Kayser auch so gar die Bäpst und Concilia den Teutschen, die innerlichen täglichen Privat-Krieg und Befehdung, item die alten gewöhnlichen Kampfrecht und gebrauch, item die Pläckerereyen und Raubereyen gestatten und zusehen müssen. Und von wegen Ir von alter hergebrachten hartten freysamen arth und eigenschafft nit erwehren können, bis jetzo in den letzten hundert Jahren durch Mittel und sitherige Zeith und Manier zu leben und durch einföhrung der Lehr und Schulen, sonderlich aber durch Erfindung und Brauchsamkeit der Thruckerei und Bücher, dann auch durch hoch vernünftiges Zuthun der letzten Kayser, solche alte hartte und zuviel freche teutsche Art ist gemildert und alles zu mehreren frieden, besserer Policey und gleichmessigeren Leben und wesen ist gebracht worden.“

¹⁹ Johann Loserth, Die protestantischen Schulen der Steiermark im sechzehnten Jahrhundert (= Monumenta Germaniae Paedagogica 55, Berlin 1916) 8. O Sraki (Schrackh/Pica) (za opozorilo se zahvaljujem Primožu Simonitiju), prim. spodaj pri op. 28.

²⁰ Willingseder, Fridericus-Lagus 312 in 317; Hermann Schardinger, Das Gründungsproblem des Linzer Gymnasiums. V: Festschrift zum 400jährigen Jubiläum des humanistischen Gymnasiums in Linz, ed. Bundesgymnasium Linz (Linz 1952) 13; 1542 je začel Fridericus Lagus (Friedrich Hase) iz Kreuzberga v Turingiji na gradu Luftenbergu pri Linzu poučevati plemiške dečke. To sta bila sprva samo oba graščakova sinova; Bernhard in Wolf von Schallenberg; in Lagus se v ničemer ni razlikoval od sicer običajnih domačih učiteljev na plemiških gradovih. Baje pa ga je plemiškim stanovom dežele nad Anizom kot vodjo šole poslal Melancthon; tako pravi časovno sicer odmaknjeni; vendar — ker je bil sam učitelj na deželnih šoli v Linzu — dobro informirani Martin Zeller, Itinerarium Germaniae nov-antiquae. Teutsches Reyßbuch durch Hoch und Nider Teutschland (Straßburg 1632) 151.

²¹ Albert Hübl, Die Schulen. V: Geschichte der Stadt Wien, ed. von den Alterthumsvereinen zu Wien 5/2 (Wien 1914) 366–368. Prim. o tem in o avstrijskih deželnih šolah nasploh obširneje Gernot Heiß, Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in der nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg. V: Grete Klingenstein, Heinrich Lutz, Gerald Stourzh (izd.), Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5, Wien 1978) 13–63, zlasti 23. Prim. tudi Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, zv. 2, 76 in 258; op. 254.

²² Wilhelm Neumann, Zur Gründung der Landschaftsschule in Klagenfurt. V: Die Landeshauptstadt Klagenfurt. Aus ihrer Vergangenheit und Gegenwart I (Klagenfurt 1970) 249: „ainer ersamen landschaft in Khärenden gewesten preceptors.“

²³ Prav tam 250 s.

²⁴ Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na slovenskem v XVI. stoletju (= Pedagoški tisk — zvezek 6, Ljubljana 1952) 28: Budina, ki je začel kot latinski šolnik v Ljubljani že 1533, je 28. 3. 1563 prvič omenjen kot stanovski učitelj. Prim. Theodor Elze, Die Rectoren der Krainischen Landschaftsschule in Laibach während des 16. Jahrhunderts. V: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich 20 (1899) 117; August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung 3 (1875) 155: Budina da je bil že mnogo let v službi stanov; vendar Dimitz ne navaja nobene funkcije.

²⁵ Neumann, Zur Gründung der Landschaftsschule in Klagenfurt 250.

denimo Kerner, študiral, v. Wittenbergu,²⁵ vendar »katoliško« obnašanje njegovih učencev; kakor je izpričal: celovski, mestni župnik, ni neverjetno; hkratnost protestantskih in katoliških nazorov, je bila prav močno razširjena tudi v verskem obnašanju ene in iste osebe, celo pri duhovnikih.²⁶ Tudi Budina, ki je v Ljubljani učil najbrž od 1533 naprej, je izkazan kot protestant šele leta 1548.²⁷ Med graškimi šolniki je nedvomno protestant šele Bartholomaeus Pica, ki je po 1538 dokazljiv kot graški mestni pisar in je šele 1553 prišel kot vodja v že večrazredno stanovsko šolo.²⁸ S konfesionalno in politično polarizacijo v zvezi je, da so se plemiški stanovi — in z njimi njihovi šolniki — čedalje bolj »protestantizirali« nekako sredi stoletja; so deklarirali za protestantec in se trudili za povsem protestantsko vzgojo svojih otrok.²⁹ Organizacija pouka je bila sprva pač še zelo preprosta: plemiški stanovi so nastavili enega šolnika in ta je v enem samem prostoru — morebiti s pomočniki — poučeval učence različne starosti in znanja. Samo občasno, tako v petdesetih letih v Gradcu³⁰ in v letih pred 1554 na Dunaju³¹ — so bile to večrazredne latinske šole, potlej spet je bil pouk prekinjen zaradi epidemij; pomanjkanja učiteljev ali denarja, ali tudi že (tako na Dunaju 1554) zaradi protireformacijskih ukrepov deželnega kneza.³² Delovanje šol je bilo vsekakor močno odvisno zlasti od prizadevanja posameznih stanovskih uradnikov in od osebe šolnika samega; glede tega so bile te šole podobne drugim privatnim šolam.

V Ljubljani naj bi bil na primer Lenart Budina 1563 sprva nadaljeval v službi stanovisti pouk, ki ga je imel dotlej zasebno v svoji hiši za meščanske in plemiške sinove.³³ 1565 je postal rektor šole Adam Bohorič, ki je od 1551 privatno učil plemiške in neplemiške dečke v Krškem.³⁴ Kernerjeva stanovska šola v Celovcu se od tega pač ni prav nič razlikovala, in če navajajo v šestdesetih letih tu enega nemškega učitelja (za začetnike) in enega latinskega (za nadaljevalce),³⁵ potem to pač ni ničesar bistvenega spremenilo pri »družinskem« sožitju maloštevilnih učencev, z učiteljem in njegovo družino. Ta tip šole, bi glede na njeno jedro imenoval kar »šola v skupnem gospodinjstvu« ali »domačo šolo« (»Schulhaushalt«), čeprav so zlasti v mestih velikokrat prihajali k pouku tudi eksterni učenci (v Celovcu je obstajala zanje mestna latinska šola »na pokopališču«,³⁶ v Ljubljani je bila neka protestantska nemška šola, ki je nekaj časa očitno iz gospodarskih razlogov veljala v očeh stanovske šole za konkurenco, in katoliška šola v stolnici, od katere bi bilo treba prevzeti učence iz verskih razlogov³⁷). Jezuít Peter Schorrich je utegnil imeti januarja 1558 v mislih Budinovo »domačo šolo« ali nemško šolo, ko je pisal o neki šoli v Ljubljani, v katero — tako Schorrich — pošiljajo svoje otroke meščani, ki so, zvečine protestanti.³⁸

²⁵ Prim. primere pri Ernst Walter Zeeden, *Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe* (München 1965) 77 i. dr.

²⁷ Schmidt, *Pedagoško delo* 28.

²⁸ Nastavitveni dekret za mestnega pisarja Bartolomeja Pica kot preceptorja deželne šole, Gradec 1. 1. 1553, ed. Loserth, *Die protestantischen Schulen* 137 s.

²⁹ H konfesionalizaciji prim. Wolfgang Reinhard, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa. V: Isti (izd.), Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang* (München 1981) 165–189 in tam navedeno literaturo.

³⁰ V op. 28 citirani nastavitveni dekret za Pico navaja tri pomožne učitelje.

³¹ Hübl, *Schulen* 367 s.

³² Prav tam 368 (v op. 1 najdeš seznam 26 učencev ob razpustu). O razpustu prim. Gernot Heiß, *Die Jesuiten und die Anfänge der Katholisierung in den Ländern Ferdinands I. Glaube, Mentalität, Politik* (tipkopijsna habilitacija Wien 1986) 79 ss., 96. Prim. tudi preverjanje »pravovernosti« Michaela Kernerja v Celovcu, zgoraj op. 23.

³³ Glej zgoraj op. 24. Budina sam (po Schmidt, *Pedagoško delo* 29) ni hotel nastaviti nobenega pomožnega učitelja.

³⁴ Elze, *Rectoren der Landschaftsschule 121 s.*: Jurij Dalmatin je bil tam njegov učenec.

³⁵ Hermann Braumüller, *Zur Geschichte des Klagenfurter Schulwesens in der Reformationszeit*. In: *Carinthia* I, 114 (1924), 18 s.

³⁶ O šoli na pokopališču (»Schuel auf dem Freithof«) prim. Norbert Lebing, *Die Reformation und Gegenreformation in Klagenfurt. I. Die Reformation. V: XVII. Programm des k. k. Gymnasiums zu Klagenfurt 1867*, 27 ss.; Braumüller, *Geschichte des Klagenfurter Schulwesens* 15 s.

³⁷ Schmidt, *Pedagoško delo* 37, (nezadovoljni starši so vzeli svoje sinove iz stanovske šole in jih dali v nemško šolo), 67 (bojazen, da bodo revni učenci odšli h katoličanom; ti so v stolni šoli podpirali revne učence, da ne bi zahajali k protestantom).

³⁸ Peter Schorrich Johannesu Polancu, Ljubljana, 27. 1. 1558, *Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI) Epistolae Germaniae* (Germ.) 142 fol., 14 s., ed. Lainli Monumenta. *Epistolae et acta P. Jacobi Lainii secundi Praepositi Generalis SJ*, III (= *Monumenta Historica SJ* [47], Madrid 1913) 72–75. Prim. prilogo.

Pismo tega jezuita vsebuje še več zanimivih namigov o ljubljanskem šolstvu in izobrazbenih interesih plemstva. Schorrich je imel v Ljubljani blizu stolne šole s podporo škofa Urbana Textorja (Kalčič, Kalec, Weber) svojo internatsko šolo. Učenci, sinovi plemičev in drugih uglednih oseb, stanujejo z njim in vzgojitelji, nekaterih mladih gospodov skupaj v hiši, da bi bili varni pred nevarnostmi dežele, ki je polna krivoverstva in drugih pregreh. Zdaj, pravi, najjmu dajo kakega redovnega sobrata za pomočnika.

Ta internatska šola pa je bila le ena od možnosti, ki se po Schorrichovem mnenju ponujajo jezuitom na Kranjskem: škof ga sili, naj prevzame vodstvo stolne šole; ta da propada in ima samo kakih 80 učenecv, vse še abecedarje ali v prvem razredu gramatike. Vendar se je Schorrichu zdelo mogoče spet postaviti stolno šolo s pomočjo reda na noge in tudi premagati konkurenco protestantske šole; ne da bi red ustal, novil popoln kolegij; sam bi na primer hotel poučevati nekaj ur več, če bi lahko vzel svoje zdajšnje gojence s sabo v to šolo; in kot nadaljnji učitelji bi bili na voljo — tako je pisal — tisti, ki uče dečke iz škofovega zbora, in morda tudi nekaj vzgojiteljev plemiških gojencev. Nato je Schorrich poročal o prizadevanjih obeh gospodov Hoyosov (tržaškega glavarja Giovannija Hoyosa, ki je imel enega svojih sinov v šoli pri Schorrichu, in Giovannija Martina Hoyosa, njegovega nečaka). Ta dva sta hotela dobiti Schorricha v Gradiško, da bi tam ustanovila jezuitski kolegij, spet predvsem z namenom, da bi v njem po katoliško učili in vzgajali sinove nemških gospodov.³⁹ Schorrich je imel nazadnje — proti volji vodstva svojega reda — tudi v Gradiški (ali Gorici) šolo, podobno svoji ljubljanski šoli.⁴⁰

Te »domače šole« so (resda le za maloštevilne), prvič, dajale preduniverzitetno šolsko izobrazbo in, drugič, varovale pred nevarnostmi okolja, pred »herezijo« in pregreho, ki se večkrat navajata v eni sapi. Zlasti zadnji smoter je bil narayan v smeri tiste disciplinirajoče vzgoje za »dobro obnašanje«, ki je imela postati tako pomembna v internatski vzgoji novega veka.⁴¹ Pospesevalci študij (deželni knezi, magistrati, stanovski uradniki, šolniki itn.) so se vneto trudili, da bi oskrbeli in zaščitili otroke, izpopolnili, kontrolirali nad učenci in študenti, jih spravili s ceste, v internate in kolegije.⁴² Tako je bilo na primer z utemeljitvijo, da se v prihodnje noben dijak ne sme več preživljati z beračenjem po mestu, ustanovljen nekako 1579 v Celovcu pri mestni latinski šoli konvikt, in v Ljubljani so stanovski šolski nadzorniki utemeljili svoj predlog, naj se revni učenci vzdržujejo iz »šolnine« bogatih in milodarov, med drugim s tem, da potlej le-ti ne bodo več »napolnjevali vseh ulic s kričaskim petjem«. ⁴³ Izpopolnjevanje srednjih šol, ki so zdaj imele večje število dijakov, ki so prihajali z dežele ali celo iz drugih dežel,⁴⁴ pa je seveda čedalje bolj otežkočalo oskrbo dijakov v okviru učiteljeve družine in treba je bilo ustanavljati internate z lastnimi upravitelji.⁴⁵

2. Velike »deželne šole«

Ustanovo velikih »deželnih šol« v spodnjeavstrijskih in notranjeavstrijskih dezelah je treba gledati v okviru prizadevanj protestantskih stanov za institucionaliza-

³⁹ Prav tam. Omenjenim dečkom iz škofovega zbora so pri protestantih ustrezali (revni) učenci nemške šole, ki so morali peti nemško in slovensko; prim. Schmidt, Pedagoško delo 37.

⁴⁰ Prim. Juan Alfonso de Victoria redovnemu generalu Jacobu Lainezu, Dunaj, 27. 12. 1560, ARSI Germ. 142 fol., 219 s. Pri navedbi kraja se je Victoria najbrž zmotil, kajti naslednje leto piše sam, (istemu, Dunaj, 15. 9. 1561, ARSI Germ. 143 fol., 162 v), da se Schorrich v Gorici slabo obnaša, in Schorrich je pisal pismo iz Gorice v Rim (Peter Schorrich Johannesu de Polanco, Gorica, 9. 5. 1561, prav tam fol. 43 r). Prim. Heiß, Jesuiten 273.

⁴¹ Prim. k tezi o socialnem discipliniranju kot »fundamentalnem postopku« evropskega absolutizma: Gerhard Oestreich, Strukturprobleme des europäischen Absolutismus. V: Isti, Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze (Berlin 1969) 187 s. In o pomenu kolegijev: Philipp Aries, Geschichte der Kindheit (München—Wien 1975) 244 ss., 384 ss.

⁴² Lebinger, Reformation und Gegenreformation I, 30 s.

⁴³ Schmidt, Pedagoško delo 66.

⁴⁴ Prim. o tujih učencih na graški deželni šoli opis verskih razmer v Notranji Avstriji, kot ga daje Jeremias Homberger, 1582, Augsburg, 1582, deloma ed. Franz Martin Mayer, Jeremias Homberger. Ein Beitrag zur Geschichte Innerösterreichs im 16. Jahrhundert. V: Archiv für österreichische Geschichte 74 (1889) 243.

⁴⁵ O internatih prim. Loserth, Die protestantischen Schulen 56 ss.; Reformierte Schul-Ordnung, Gradec, 11. 3. 1594, ed. prav tam 159; Braumüller, Zur Geschichte des Klagenfurter Schulwesens 19 in 24.

cijo protestantskih deželnih cerkva, in to institucionalizacijo v zvezi s splošno politiko stanovskega plemstva do deželnega kneza. Tako je omenjena nastavitelj Lenarta Budine za vodjo šole treh posvetnih kranjskih stanov leta 1563 povezana s prizadevanji kranjskih stanov za organizacijo protestantske deželne cerkve in z delovanjem Primoža Trubarja v Ljubljani v teh letih.

Stanovska šola v Ljubljani je bila sprva prav skromna; tudi drugi rektor, Adam Bohorič, ki je 1568 predložil obširen šolski red (najbrž že s petimi razredi),⁴⁶ je očitno še do 1570/71 poučeval sam;⁴⁷ potem je dobil sodelavce in najpozneje konec 1574 je imela stanovska šola štiri razrede. Tako je tudi predvideno v Bohoričevem šolskem redu iz leta 1575,⁴⁸ ki ga stanovi sicer nišo uradno priznali, ki pa je bil najbrž vendar odločen za pouk. Šele pod rektorjem Nikodemom Frischlinom (1582–84) so razširili šolo s petim razredom z grščino, dialektiko in retoriko, aritmetiko in glasbo.⁴⁹ Tako so bili (za to sta se trudila že Bohorič in Trubar⁵⁰) v Ljubljani z obsežnim študijem klasičnih jezikov in uvodom v artes ustvarjeni dobri pogoji za študij na univerzi. Frischlinov šolski red, kakor so ga predelali šolski nadzorniki in 1584 potrdili kranjski stanovi,⁵¹ je bil osnova za povsem videzu prav mirno življenje šole pod vodstvom Jakoba Prentelija (Präntelius; Prentl) od 1585 do 1595;⁵² število razredov se je še povečalo, tako da so razdelili prvi razred.⁵³ Šele z ukrepom nadvojvode Ferdinanda z dne 27. oktobra 1598⁵⁴ je šola doživela hiter konec.

V Gradcu je David Chytraeus (Kochhaffe) 1573/74 po naročilu stanov, »ki v imenu te slavne dežele upravljajo zadeve cerkve in šole« (»qui inclutae huius provinciae nomine, his Ecclesiae et Scholae negociis praesunt«),⁵⁵ ne le izdelal cerkveni red, temveč obenem tudi red za deželno stanovsko šolo.⁵⁶ Po osnovni šoli (»schola puerilis«), ki je bila razdeljena na tri dekurije (tri lénike), je predvidel tri (štiri) razrede »klasične šole« (»schola classica«) in končno še »razred« — »classis« ali »schola publica« —, ki je kot visoka šola z javnimi predavanji iz filozofije, teologije in jurisprudence (ter grščine, matematike in zgodovine) predstavljala prehod v univerzitetni študij.⁵⁷ Kljub težavam, da bi našli primerne rektorje in profesorje za graško stanovsko šolo, kljub konkurenci jezuitske šole in nazadnje jezuitske uni- verzije (1585) in kljub protireformacijskim ukrepom deželnega kneza, ki so bili že

⁴⁶ Schmidt, Pedagoško delo 31 s.

⁴⁷ Prav tam 34.

⁴⁸ Elze, Rectoren der Landschaftsschule 122–127. »Ordo scholae procerum in Carniola revisus anno 1575. mense iulio«, ed. Schmidt, Pedagoško delo 189–201. Prim. Miroslav Ostravský, Reformation in Krain. V: Isti, Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchate Aquileia (= Kärntner Museumsschriften 30, Klagenfurt 1965) 50 s. in op. 72.

⁴⁹ O organizaciji pouka v petem razredu, v katerem so boljše učence četrtega razreda poučevali dve uri dnevno, prim. Schmidt, Pedagoško delo 76–78.

⁵⁰ Prim. Primož Trubar deželnemu glavarju, deželnemu oskrbniku in kranjskim odbornikom, Derendingen, 10. 7. 1570, ed. Theodor Elze, Primus Trubers Briefe (= Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 215, Tübing 1897) 501.

⁵¹ Ed. Schmidt, Pedagoško delo 203–224.

⁵² Schmidt, Pedagoško delo 116; Elze, Rectoren der Landschaftsschule 141–147. Prentl je bil pred tem rektor stanovske šole v Celovcu: Braumüller, Klagenfurter Schulwesen 22 s.

⁵³ Schmidt, Pedagoško delo 115.

⁵⁴ Prav tam 116.

⁵⁵ David Chytraeus, Oratio in Scholae Provincialium Stiriae introductione, habita a Davide Chytraeo. Alia item de Ferdinando Caesare, Archiduce Austriae & Principe Stiriae etc. in eadem Schola Provincialium Stiriae recitata (Witebergae: Iohannes Crato 1575) nepagirano, 3. stran prvega govora.

⁵⁶ Stanovski odbor deželnemu pridigarju Georgu Khuenu, Gradec, 9. 9. 1573, ed. Johann Loserth, Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert (Stuttgart 1898, Reprint Nieuwkoop 1970) 593–596.

⁵⁷ Ohranjen ni noben izvirnik, ta red je zato treba rekonstruirati iz reformiranega šolskega reda iz leta 1594 (ed. Loserth, Die protestantischen Schulen 155–166) in iz drugih virov: prim. Loserth, Die protestantischen Schulen 30. Ni popolnoma jasno, ali so že prej obstajali v reformiranem šolskem redu navedeni razredi (deška šola v treh dekurijah; nato štirje razredi, od katerih je zadnji označen kot »classis publica«), ali pa je po Chytrejevem redu obstajal razred več: ta sklep bi dopuščala formulacija v reformiranem šolskem redu (»Weiche Schuelordnung [t. j. Chytrejev] mit drei decuriis puerilis scholae und dann vier classibus und publica classe bestellt und bisher also erhalten ...«), in izvajanja Jeremije Hombergerja v njegovi »Oratio« iz leta 1582 (deloma ed. Mayer, Jeremias Homberger 243); po teh so bili 3 profesorji za tri fakultete »javne šole«, 4 učitelji za 4 razrede (»klasične šole«) in 3 učitelji za 3 dekurije »deške šole«; poleg tega rektor, ki je učil etiko, in po en profesor, ki je javno učil grščino oziroma matematiko z zgodovino, vsega 13 učiteljev.

od 1580 naperjeni proti temu, da bi neplemiči obiskovali stanovsko šolo,⁵⁸ je pouk na graški deželni šoli v precejšnji meri ustrezal temu zahtevnemu konceptu.⁵⁹

Tudi stanovska šola v Celovcu je dobila 1573 šolski red⁶⁰ in je imela štiri razrede.⁶¹ Število učiteljev leta 1582/1583 dopušča sklep, da je tedaj število razredov ustrezalo številu razredov obeh nižjih stopenj graške šole (pet razredov, od tega najnižji razdeljen na tri dekurije).⁶² 1586 je dobila novo stavbo in se je tedaj imenovala »Collegium sapientiae et pietatis« — Kolegij modrosti in pobožnosti — pač zaradi naslonitve na izobrazbeni ideal Johannes Sturma: »sapient et eloquens pietas«.⁶³

Stanovske šole v Ljubljani, Gradcu in Celovcu so — očitno v zvezi z versko-političnimi uspehi notranjeavstrijskih stanov iz leta 1572 — v letih 1573 oziroma 1574 doživele odločilne organizacijske razširitve. Na deželnem zboru v Brucku 1578, kjer je dal nadvojvoda Karel daljnosežne verske koncesije, je izrecno priznal protestantske deželne šole v Gradcu, Celovcu, Ljubljani in Judenburgu.⁶⁴ Tu so se po naročilu deželnih odbornikov zedinili graški in celovski pridigarji (Jeremiás Homberger, Christoph Frey, Bernard Stainer, Jakob Prentl) in vodje šol (Philipp Marbach, Andreas Arbeiter/Laborator) o načelih skupnega cerkvenega in šolskega reda za dežele Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško, pri čemer so upoštevali Chytraejev red, vendar naj bi bili v organizaciji dovoljeni odmiki v skladu z regionalnimi razmerami in željami »oblasti« (tj. stanovskih odbornikov in nadzornikov).⁶⁵

Smoter teh šol (z latinskimi razredi in propedevtičnimi filološkimi in filozofskimi, v posameznih primerih tudi juridičnimi in teološkimi predavanji) je bil — kot pri deželnih šolah v Avstriji, pod Anžo in nad njo; ki sta nastali v istih letih — izobraževanje posvetnih in duhovnih vodilnih moči za stanovsko politiko in birokracijo ter za evanĝeličansko cerkveno organizacijo.⁶⁶ Da bi obisk plemiških šol ne bil dovoljen neplemičem, pa s tem smotrom ni bilo več združljivo; omejitve so šteli za mogoče pač samo še tam, kjer je obstajala še kaka druga protestantska šola: tako so lahko 1591 v Celovcu določili, da bodo sprejemali v (nasploh brnanaolnjen) začetrniške razrede samo še sinove stanovskega plemstva, stanovskih uradnikov in najimenitnejših meščanov, druge pa pošiljali v mestno latinsko šolo, pri starem pokopališču in jih sprejemali v deželno šolo šele potem, ko si bodo pridobili osnovno latinsko znanje.⁶⁷ Posamezna prizadevanja, da bi bili neplemiči izključeni iz teh šol, so spodletela zaradi konfesionalne solidarnosti in — predvsem — zaradi po-

⁵⁸ Glej Johann Loserth (Ed.), *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II.* (= *Fontes rerum Austriacarum* II 50, Wien 1898) 78–83, 217, 336 ss., 597 ss.

⁵⁹ Prim. Jeremias Homberger, glej zgoraj op. 57.

⁶⁰ Sicer ni ohranjen, toda prim. Braumüller, *Klagenfurter Schulwesen* 19.

⁶¹ Prim. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens* zv. 2, 82 s., op. 308.

⁶² Braumüller, *Klagenfurter Schulwesen* 21 s.

⁶³ Prim. Heiß, *Konfession* 35, op. 118 (s primerljivimi zgledi iz avstrijskega območja) in Anton Schindl, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538–1621* (= *Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte* Mainz 77, Wiesbaden 1977) 31.

⁶⁴ Johann Loserth, *Die steirische Religionspaktifikation 1572–1578. Nach den Originalen des steiermärkischen Landesarchivs herausgegeben und mit einer Einleitung versehen* (Graz 1896) 90. O prizadevanjih za organizacijo po četrtih in o nastanku judenburške šole v tej zvezi prim. tudi Loserth, *Reformation* 203 ss., 207.

⁶⁵ Loserth, *Religionspaktifikation* 66 in prim. prav tam 85–88. Prim. Braumüller, *Klagenfurter Schulwesen* 20.

⁶⁶ Prim. citat iz Trubaria pri Schmidt, *Pedagoško delo* 27: Chytraeus. Oratio, v uvodu (*Generosi et nobilissimi Heroes, incliti huius Stiriae ducatus provinciales, SCHOLAM pietatis et bonarum literarum omnibus elementa verae de Deo et redemptore nostro Iesu Christo doctrinae et primas artes, quibus ad Ecclesiae et Republicae usum informari aetas puerilis solet, discere cupientibus hodierna die aperunt. ...*) in passim (številni primeri, ki nai služijo kot vzori): Nastavitvena listina za rektorja v Gradcu iz leta 1574 po Richard Peinlich, *Zur Geschichte der freien Schule zu Graz. In: Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Graz 1866*, 9 s.; da so »christlicher Schulen zur Erhaltung und Fortpflanzung rechter Erkenntniß Gottes hochnöthig und der Kirche Gottes und weltlichen Regierung Samen und Pflanzgarten und Gottes des heiligen Geistes Werkstätte ... daraus er die schöne blühende Jugend nicht allein zu seinem Dienste in der Kirche Christi und heiligem Predigtamte, sondern auch dem gemeinen Nutzen in christlicher Regierung und sonst anderen Menschen nützlich zu dienen artet, formiert und zurichtet und wahrhaftig schöne Zweiglein sein, deren sich das ganze Land tröstet sonderlich wenn geborne Landleute darin zubereitet und auferzogen, daß sie in des Vaterlandes Regierung zu den vornehmsten Aemtern, darin man lehren, rathen, rechtsprechen, reden oder schreiben muß, gelehrt und geschickt und für besser als andere Ausländer können gebraucht werden: 1. dr. — Prim. tudi stališče ljubljanskih šolskih nadzornikov iz leta 1578 (Schmidt, *Pedagoško delo* 66): tisti, ki prihajajo iz poštve za šolsko in cerkveno službo, da prihajajo samo iz revnejših slojev itd.

⁶⁷ Ed. Braumüller, *Klagenfurter Schulwesen* 29 s.

trebe po (meščanskih) protestantskih pridigarjih in učiteljih,⁶⁸ da bi pospešili njihovo izobraževanje; sô v Ljubljani poskrbeli za bivališča in preživljanje revnih dijakov pri deželni šoli⁶⁹ in stanovi so ustanovili tri štipendije za študij na protestantskih univerzah.⁷⁰ Po navadi so pač upoštevali stanovske razlike pri sprejemanju v internat in pri jedi,⁷¹ in za mlade plemiče so nastavili učitelje plesa in mečevanja.⁷² Za sinove stanovskega plemstva posebej je pomenila humanistično-retorična izobrazba, kakor so jo dajale deželne šole — tako je obljubljal linški rektor Johannes Memhard svojim gospodom: — da bodo mogli posnemati preudarnost in stanovitnost svojih očetov »in defendenda religione, provehenda justitia, propaganda patriae libertate«⁷³ torej braniti evangeličansko vero, pospeševati pravičnost in braniti svobodo dežele — vključno s stanovskimi svoboščinami.

Zaradi politično-konfesionalnega smotra je bila usoda deželnih sol kar najtesneje povezana s konfesionalnim in političnim razvojem v teh deželah, njih razmah z verskimi koncesijami deželnega kneza, njihove težave in končno njihova ukinitev (1598 oziroma 1601) z njegovimi protireformacijskimi ukrepi. Le-ti so bili tako trdi tudi zato, ker je vprašanje vere pod katoliškimi Habsburžani že od vsega začetka veljalo za vprašanje pokorščine do kneza; čedalje bolj je šlo v tistega pol stoletja do tridesetletne vojne za uveljavitev avtoritete in suverenosti deželnega kneza nasproti stanovom, ki so zase še naprej terjali soodločanje pri vladi v deželi ter politične in verske svoboščine.

3. Povzetek in primerjava

Ferdinand I. je štajersko plemstvo, ki je nekoč zvečine zanemarjalo znanosti, z »očetovskim« opominjanjem vnel v ljubezni za študij, religije in znanosti; tako začenja David Chytraeus 1574 svoj hvalilni govor na cesarja, ki je umrl deset let pred tem; ta govor naj bi bil javno govoril neki učenec pred stanovskimi gospodi in verjetno ga je v resnici govoril v graški stanovski šoli Sigismund von Saurau.⁷⁴

⁶⁸ V Gradcu naj bi bili v petdesetih letih izrečno sprejemali samo plemiče (Loserth, Die protestantischen Schulen 11 in 14) in 1569 so lahko graški meščani dosegli popuščanje šole po finančnih koncesijah (prav tam 18). Ta elitarni odnos najdemo tudi drugod, tako v Avstriji nad Aniz 1567 in 1569. (C. F. Bauer, Die evangelische Landschaftsschule in Linz a. D. Ihre Geschichte und Einrichtung von ihrer Begründung bis zur Auflösung, 1550 bis 1629, V: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich 45 und 46, Wien—Leipzig 1925, 4).

⁶⁹ Schmidt, Pedagoško delo 66 s.

⁷⁰ Prav tam 67.

⁷¹ V Gradcu: Luschin, Der steirische Adel 24. Na Dunaju: Josef Karl Mayr, Wiener Protestantengeschichte im 16. und 17. Jahrhundert. V: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 70 (Wien 1954) 79 s.; Gustav Reingrabner, Zur Geschichte der protestantischen Landschaftsschule in Wien. V: Wiener Geschichtsblätter 27 (1972) 318.

⁷² Prim. Alfred Marks, Adelige Standeserziehung in Linz 1612—1750. V: Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1954 (1955) 337 ss.; Heiß, Konfession 61 (o Linzu: kjer je bil po razpustu protestantske deželne šole ustanovljen plemiški internat z učitelji mečevanja, plesa, jahanja in jezikov; za siceršnji pouk so gojenci obiskovali jezuitsko gimnazijo); Braumüller, Klagenfurter Schulwesen 23 s. Zdi se, da je pomen tega urjenja za plemiče proti koncu stoletja zrasel, kar je mogoče primerjati s premikom poudarka s študijskega potovanja na »kavalirsko turo« prim. Eva-Maria Csáky-Loebenstein, Studien zur Kavalierstour österreichischer Adeliger im 17. Jahrhundert. V: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 79, (1971) 412 s. V reformiranem šolskem redu za Gradec (ed. Loserth, Die protestantischen Schulen 156) pa se še 1594 argumentira proti pouku romanskih jezikov na deželni šoli z večjo potrebnostjo pouka v klasičnih jezikih.

⁷³ Sklep njegovega spremnega pisma, ko je predložil svoj šolski red, s. d. [1578], ed. Ferdinand Khull, Schulordnung und Instructionen aus den Jahren 1577—1579 für die evangelische Schule der Landstände von Oberösterreich zu Linz an der Donau. V: Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 3 (Wien 1901) 214. Prim. Gernot Heiß, Argumentation für Glauben und Recht. Zur rhetorisch-juristischen Ausbildung des Adels an den protestantischen »Landschaftsschulen« in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg. V: Roman Schnur (izd.), Die Rolle der Juristen bei der Entstehung des modernen Staates (Berlin 1986) 675—686.

⁷⁴ David Chytraeus, De Ferdinando Caesare, Archiduce Austriae et Stiriae Principe etc. oratio a nobili-adolescente Sigismundo a Saurau recitata in Schola Provincialium Graeciae in Stiria. V: Isti. Oratio in Scholae Provincialium Stiriae introductione habita a Davide Chytraeo etc. (Witebergae: Iohannes Crato 1575) nepaginirano: »Cum Ferdinandi Caesaris paternae cohortatione Nobilitatem harum regionum olim maiori ex parte negligentius in literis versantem, ad amorem et studia doctrinarum et linguarum, ardentius colenda primum excitatam et accensam esse, acceperimus; ut instructa literis et artibus Reipublicae necessariis, ad dignitates et officia gubernationis praecipua, in quibus doctrina, consilio, oratione et scriptis, rerum maximarum deliberationes, regendae sunt, prae exteris adhiberi commode posset et hac sapientissimi et optimi Principis et patris sui admonitione inflammatis, primum maioribus nostris: iam Generosi Proceres, non solum Reipublicae et dignitatis, privatae, sed etiam verae de Deo et redemptore nostro Iesu Christo doctrinae conservandae, et purae ac illibatae ad posteros propagandae causa, SCHOLAM florentiorem, ceu fontem verae DEI notitiae et seminarii Ecclesiae DEI ac Reipu-

Znanje v znanstvenih predmetih in v verskem nauku — kot predpogoj za argumentiranje v svetu, v govoru in v spisih — velja za posebno nujno, če hoče človek opravljati visoke službe in dostojanstva. Vladarja povečuje kot pospeševalca šole, ki naj posreduje tiste nove sposobnosti, ki so zdaj potrebne za vladanje, torej kot mecena tiste nove izobrazbe, vladnega stanu, o katerem je bil govor, zgoraj v uvodu. Kot potrebno znanje je veljalo v prvi vrsti (in neločljivo od političnih teženj), posredovanje »edino resničnega« nauka — celo tedaj, če (kot v Notranji Avstriji) ni šlo za veroizpoved vladarja. (Seveda ta konflikt v panegiričnem govoru sploh ni niti nakazan.)

Deželne šole naj bi bile služile verski propagandi, s tem da so izobraževale pridigarje za razširjanje vere, s tem da so otroke poučevale (indoktrinirale)⁷⁵ v evangeličanskem nauku in s kakovostjo šole pri starših utrjevale dobri sloves protestantskega nauka. Za razširjanje reformacije so skušale pridobiti plemstvo in magistrato in prek njih dobiti v roke prebivalstvo. Za Kranjsko je to pomenilo upoštevati slovensko prebivalstvo, pošiljati na deželo jezika večše pridigarje,⁷⁶ tiskati verske spise v deželnem jeziku in najnižje razrede tudi poučevati v tem jeziku.⁷⁷ Z razširjanjem »prave« vere naj bi bile nastale razmere,⁷⁸ ki bi omogočile konec turške nevarnosti in drugih »božjih kazni«.

Vse pravkar navedene smotre in predstave najdemo tudi pri jezuitih, ki so za versko propagando izobraževali in nastavljali kot pridigarje domačine oziroma njihove otroke, skušali sodelovati s plemiškimi, zemljiškimi posestniki in magistrati pri katolizaciji njihovih podložnikov, šteli »herezijo« za vzrok kužne in turške nevarnosti kot božje kazni,⁷⁹ vzgajali otroke v veri, razkazovali kvaliteto svoje izobrazbe in vzgoje⁸⁰ in skrbeli za tisk in razširjanje verskih spisov.

Tako je šlo predvsem za ustanavljanje katoliških šol, ko sta Ferdinand I. in notranjeavstrijski Karel poklicala jezuite. V pismu Ignaciju Loyoli z dne 11. decembra 1550, v katerem je Ferdinand I. sporočil svoj namen, da ustanovi na Dunaju jezuitski kolegij, je poudaril, kako potrebno je zoper razširjanje »slabega« in »krivoverskega« nauka dati mladino v uk katoliškim možem, ki naj zglédno učinkujejo ne le s svojo teološko izobrazbo, ampak tudi z »moralno čistostjo«. V ta namen naj bi v dunajskem kolegiju živeli skupaj z očetmi Družbe Jezusove za študij, primerni mladeniči, tako da bi prišli od tod »kot iz učilišča kreposti« jezuiti, sposobni pri-

blicae plantarium, et Spiritus sanctus officinam, in qua ad usum Ecclesiae et communis vitae necessarios tenera aetas praeparatur: in patria condere, et munificere fovere ac ornare omnibus officiis student: existimavi me in Stiria natum, et hoc tempore exercendi stili causa orationem in Schola provincialium recitare iussum: officiose et pie facturum; esse, si de optimo et sapientissimo principe Stiriae, et literarum ac studiorum nostro Meoconate benignissimo, Ferdinando caesare, omnium bonorum laude ac celebratione dignissimo, potius quam de alio argumento, dicere instituerem.

⁷⁵ Prim. Gerald Strauss, Luther's house of learning. Indocination of the young in the German reformation (Baltimore—London 1978) passim. Pri discipliniranju z izobrazbo se mi zdi tudi zanimivo, da gre skoraj v vseh »argumenta«, ki jih je izdal Ferdinand Khull, Aus der alten Landschaftsschule in Graz. V: Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark 45 (1897) 21—35, t. j. v vzorčnih tekstih in pismih, za spodbujanje k »pokorščini in lepšemu obnašanju«.

⁷⁶ Ostravsky, Reformation in Krain 53.
⁷⁷ Prim. k Trubarjevemu šolskemu programu v slovenski Cerkovni ordinaciji: prav tam 48 s. Fr[anc]e Kidrič, Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung (= Slavica. Beiträge zum Studium der Sprache, Literatur, Kultur, Volks- und Altertumskunde der Slaven 1, Heidelberg 1919) 115—120 itd. in Primus Truber, Cerkovna ordinacija, Slowenische Kirchenordnung (= Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 10, München 1973, reprint izdaje iz 1564). Prim. tudi HeiB, Konfession 31. Prim. oba ljubljanska šolska reda, delo 191, 203, 208, 211. Glej tudi spodaj o pomenu ljudskega jezika pri protestantih oziroma pri katolikom.

⁷⁸ Prim. utemeljitve verskih zahtev protestantskih stanov, npr. 1542 v Pragi (Loserth, Reformation und Gegenreformation 73 und 75), 1556 na Dunaju (prav tam 102); prim. Hans Ungnad Zeneški volilnim knezom in knezom, Urach, 14. 9. 1561, ed. Ivan Kostrenčič, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven (Wien 1874) 49; razširjanje vere, kot predpostavka za zmago nad Turki.

⁷⁹ Npr. Canisius Schöckerju, Ingolstadt, 10. 1. 1556, ed. Otto Braunsberg S. I., B. Petri Canisii SJ. Epistulae et acta, Band 1 (Freiburg i. Br. 1896) 591: »Turcas vincent, qui sectarum servi in Saethanae castris esse coeperunt; Nikolaus Lanoy Ignaciju Loyoli, Dunaj, 3. 11. 1555, ed. Epistulae Mixtae ex variis Europae locis etc., zv. 5 (= Monumenta Historica SJ [20], Madrid 1901) 77.

⁸⁰ Sem spada ne le jezuitsko gledališče, ampak tudi insceniranje kateheze otrok, prim. HeiB, Jesuiten 53 s., op. 188 ss. i. dr.

⁸¹ Jezuiti so na Dunaju konec petdesetih let s tem namenom ustanovili tiskarno: Moritz Grolig, Die Buchdruckerei des Jesuitenkollegiums in Wien (1559—1566). V: Mitteilungen des Österreichischen Vereins für Bibliothekswesen 13 (Wien 1910) 105—120.

digarji in taki, ki bi — pač po nagnjenju — lahko koristili po farah ali v drugih cerkvenih, pa tudi posvetnih službah.⁸²

O načrtih nadvojvode Karla za Gradec je bilo 1571 sporočeno v Rim, da hoče nadvojvoda ustanoviti kolegij, da bi tako z jezuitsko šolo prehitel protestantske stanovce. Ti da z velikimi stroški že ustanavljajo pomembno šolo in so iz Tübingena že poklicali šest učenih magistrov, od katerih so trije že prišli. Nadvojvoda (s tem je bila mišljena katoliška stranka) ima za štiri dežele samo eno nižjo šolo, zato odhajajo dečki na študij drugam in bodo ostali zunaj, ali pa se vračajo z mnogimi napakami in domovini bolj škodujejo kot koristijo. Nadvojvoda zato nima učenih mož ali pa ti nastopajo proti njemu, saj so se med bivanjem v tujini »okužili«. Poleg tega manjka dobrih župnikov.⁸³

Kakor deželne šole so tudi jezuiti dajali pouk, ki je pripravljali na univerzitetni študij in pri tem po možnosti uvajali tudi v artes.⁸⁴ Posebno so se trudili, da bi dobili primerne, mlade, za duhovnike in pridigarje.⁸⁵ Tudi njihove šole so imele za cilj izobraževanje cerkvenih in posvetnih vodilnih moči in patri v poročilih v Rim spet in spet z veseljem poudarjajo, da obiskujejo njihove šole sinovi plemičev in politično vplivnih oseb. Hoteč ustreči ločitvi stanov so se jezuiti velikokrat prizadevali ustanavljati plemiške konvikte.⁸⁶

Seveda pa so potrebne tudi diferenciacije, če nečemo spregledati bistvenih razlik — tako denimo glede pomena ljudskega jezika. Tu bi razlikoval troje problematikih ravni:

1. Reformatorji so pospeševali splošno šolsko izobrazbo, ki je bila po njihovem mnenju pomembna za vsakega vernika kot (če le mogoče) direkten dostop do **Svetega pisma**; primer za to je Primož Trubar. Protestanti so imeli ravno z razširjanjem elementarne izobrazbe, z alfabetizacijo v ljudskem jeziku izredno velik propagandističen uspeh, ker so tako omogočili široko recepcijo evanġeljskega nauka v besedi in pismu. Kot odgovor so katoličani forsirali pridigo in katehezo, pa tudi tisk spisov v ljudskem jeziku. Ker pa so v nemških šolah prepoznali tisti kraj, od koder se širi protestantski nauk, se je protireformacija borila proti številnim elementarnim šolam — in s tem tudi proti splošni šolski izobrazbi.

2. V srednjih šolah, za katere gre v tem prispevku, se je problem postavljala drugače: pri pouku začetnikov je bil ljudski jezik neizogiben. Jezuiti naj bi bili načeloma začenjali šele z latinskimi razredi, vendar so se v deželah, kjer je bilo nižje šolstvo domala povsem protestantsko, prizadevali s posebnim dovoljenjem redovne centrale prevzeti tudi začetniške razrede. V Ljubljani na primer so jezuiti nastavili dva učitelja svojega zaupanja, ki sta — zunaj jezuitske šole — učila pisanje, branje in začetno znanje latinščine.⁸⁷ Kot kaže instrukcija za Celovec iz leta 1591, je bila tudi v deželnih stanovskih šolah živa težnja, da bi prevzele samo srednjo izobrazbo, pri kateri je tako pri jezuitih kakor tudi pri protestantih prevladovala latinščina. Težko je oceniti, koliko npr. pogosta raba nemščine v pisemskih vzorcih iz leta 1558, ki so se ohranili iz graške stanovske šole, govori o kakem močnejšem negovanju ljudskega jezika pri protestantih.⁸⁸ Tudi v ljubljanskem šolskem redu iz leta 1584 so vsekakor navedeni slovenski in nemški učbeniki, predvsem za nižje

⁸² Ed. Cartas de San Ignacio de Loyola II (Madrid 1875) 548 s.

⁸³ Emmerich Forsler redovnemu generalu Francu Borgii, Gradec, 22. 5. 1571, ARSI Germ. 133 I, fol. 202 r–205 r.

⁸⁴ Prim. Karl Hengst, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung (= Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte NF 2. Paderborn–München–Wien–Zürich 1981) 55–72.

⁸⁵ Heib, Jesuiten 46 s., 55 s. i. dr.

⁸⁶ Prim. opozorila pri Josef Schroeteler SJ, Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16. Jahrhunderts (Freiburg i. Br. 1940).

⁸⁷ France-Martin Dollnar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1567–1704 (Ljubljana 1976), 51 s.

⁸⁸ Khull, Aus der alten Landschaftsschule in Graz 21–35.

razrede, toda še v četrtem razredu celo »Teütsch Schreib Buech«.⁸⁹ Vendar je tudi tu v območju srednje izobrazbe »težišče izrazito na klasičnih jezikih«.⁹⁰

3. Tako, jezuiti kakor tudi protestanti so si prizadevali pridobiti talentirane domače učence za duhovniški poklic. Ti naj bi navsezadnje pridigali in katehizirali v deželnem jeziku. Zaradi prevlade latinščine v šoli pa so učenci svojo materinščino tako zelo zanemarjali, da so morali svojo zmožnost izražanja v njej spet aktivirati šele med izobraževanjem za dušne pastirje.⁹¹ Verjetno je bil ta problem pri jezuitih večji, ker je ta mednarodni red pošiljal svoje člane v kolegije v raznih deželah.

Načeloma in iz pragmatičnih razlogov so protestanti gotovo bolj gojili izobraževanje v ljudskem jeziku kot katoličani. V območju srednje izobrazbe pa je — pač zaradi humanističnih tradicij — imel ljudski jezik malo pomena v primerjavi s klasičnima jezika.

Nasprotnika sta bila enaka ne le v učnih načrtih, ampak tudi v postavljanju smotrov. K temu je bistveno pripomogla konfliktna situacija. Šola je postala »politikum«, brž ko je bilo nje obiskovanje predpostavka za pozicije politične moči v upravnem aparatu in brž ko je postala kraj indoktrinacije za eno in proti drugi konfesionalni in politični stranki.

Prevedel: Primož Simoniti

Priloga

Ponatis naslednjega pisma sta prijazno dovolila Archivum Romanum Societatis Iesu in Institutum Historicum S. I., po izdaji iz leta 1913. Pismo, ki je zelo informativno za položaj šolstva v Ljubljani, je nazadnje očitno prezrl tudi France-Martin Dolinar v svoji disertaciji »Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz, Pletzerje 1597—1704« (Ljubljana 1976),¹ čeprav je v svojem sicer zelo dobrem delu prav skrbno uporabljal številne zvezke odlične publikacije virov »Monumenta Historica Societatis Iesu«.

Pisec pisma, Peter Schorrich (Scorich),² je bil doma iz Kremsa ob Donavi, promoviral v Kölnu 1547 v magistrum artium, in stopil 1548 v Rimu v red; v Rimu je študiral 1548—1550, in 1553—1556, vmes deloval v Ingolstadt in na Dunaju; tu je v kolegiju učil grščino in sem naj bi se bil 1556 vrnil kot profesor za sholastično teologijo na univerzi. V Rimu je imel nazadnje disciplinske težave in z Dunaja je zdaj odpotoval z ljubljanskim škofom Urbanom Textorjem, pospeševalcem Družbe Jezusove, brez vednosti in soglasja redovnega provinciala in rektorja. Šele januarja 1558 se je bil spet pripravljen pokoriti in poleti se je vrnil v kolegij na Dunaju. V Rimu so tedaj sklenili, naj Schorrich ne izpelje svojih načrtov za šoli v Ljubljani in Gradiški, da ne bo obremenjeval reda z novimi nalogami; saj da je že dovolj kolegijev.³ Kmalu je prišlo spet do nesoglasij in Schorrich je 1559 zapustil kolegij.⁴ Konec leta 1560 je Schorrich vodil neko šolo v Gradiški (ali v Gorici),⁵ 1561 je hotel potovati v Rim k redovnemu generalu,⁶ 1564 je bil odpušen iz reda⁷ in 1565 se je hotel poročiti.⁸

⁸⁹ Ed. Schmidt, Pedagoško delo 213—218.

⁹⁰ Prim. prav tam 218 s.; dečki obeh najnižjih razredov naj bi »khaines wegs Windisch sonnder nur Teütsch reden, außgenommen was ihnen in Nomenclatura rerum und dem Windischen Catechismo fürgegeben wirdet, ... die Khnaben aber in Superioribus tribus Classibus sollen nicht windisch noch Teütsch, sonnder nur Lateinisch reden ...« če odsteremo vaje v prevajanju iz nemščine v latinščino in narobe, pri čemer naj bi se naučili tudi nemškega pravopisa.

⁹¹ Prim. tožbe češkega jezuita Baltazarja Hostovina (redovnemu generalu Borgii, Olomouc, 27. 9. 1568, ARSI Germ. 149 fol. 193 v—194 v), da bodo češki redovniki, pozabili svojo materinščino, ki jo potrebujejo za dušno pastirstvo; prim. HeiB, Jesuiten 166 ss.

¹ Prim. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach 26 s.

² Prim. Ladislaus Lukacs S. I., Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I., zv. 1 (1551—1600) (= Monumenta Historica Societatis Iesu 117, Romae 1978) 779; HeiB, Jesuiten 242—247.

³ Jakob Lainez Johannesu de Victoria (rektorju dunajskega kolegija), Rim, 5. 9. 1558; ed. Lainii Monumenta, zv. 3, 490.

⁴ Victoria redovnemu generalu Lainezu, Dunaj, 14. 2. 1559, ARSI Germ. 187 fol. 53 r.

⁵ Isti istemu, Dunaj, 27. 12. 1561, ARSI Germ. 142 fol. 219 f. (tu je imenovana Gradiška; toda v pismih iz l. 1561 — prim. zgoraj op. 40 in naslednjo op. 6 k prilogi — Gorica).

⁶ Isti istemu, Dunaj, 28. 2. 1561, prav tam fol. 278 r; isti istemu, Dunaj, 15. 9. 1561, ARSI Germ. 143 fol. 162 v; Peter Schorrich Johannesu de Polanco, Gorica, 9. 5. 1561, prav tam fol. 43 r.

⁷ Petrus Canisius redovnemu generalu Borgii, Augsburg, 10. 3. 1565, ed. Otto Braunsberg S. I. (Hg.), Beati Petri Canisii S. I. epistulae et acta, Band 5: 1565—1567 (Freiburg i. Br. 1910) 38.

⁸ Prav tam; prim. Polanco po naročilu redovnega generala Kaniziju, Rim, 3. 4. 1565, ed. prav tam 50.

Peter Sc[h]or[ic]h Johannesu de Polanco, Ljubljana, 27. januar 1558, Original v Archivum Romanum Societatis Iesu, Epistolae Germaniae 142 fol. 14 f., ed. Lainii Monumenta, Epistolae, et acta P. Jacobi Lainii, secundi praepositi generalis Societatis Iesu, ex autographis, originalibus, vel regestis potissimum deprompta a patribus ejusdem societatis edita: tomus tertius. 1558 (= Monumenta Historica Societatis Iesu [47], Madrid 1913) 72-75.

Rdo. Padre Mtro. Polanco.

Post scripta: Paremi esser il douer ch' in questa ne dia informatione alquant' in particular' dell' esser' et del star' mio quiui in Lubiana, acciò si possa ordinar' meglio, circa di me quel che, bisognerà. Et a V.R. do tal information, per non saper' chi sia superior' general della Compagnia. V.R. so bene si degnarà riferir' a sua Pater-nità ciò che scriuo.

Sto qui in Lubiana, per gratia del Signor, molto sano et prospero d'ogni chosa temporale, et quant' al prossimo non attendo a far' altro; saluo che priuatamente ammaestro alchuni figliuoli de gentilhuomini et d' altre persone di qualità. De quali hauendo prima tolto alchuni più per recreation mia che per altro quasi, se mi sonno aggiunto poi tanti, ch' hora ne tengo piena la chasa, et d' hora in hora se m' ag-giungerebbono de gl' altri quando uolessi accettargli. Gli ammaestro col meglio modo et ordine in lettere et costumi ch' Iddio mi dà. Et per poter' attendergli più commodamente, mi son partito dal veschouato col parer' perhò, et con licenza di monsignor Rmo.⁹ et tengo vna casa a posta, della quale monsignor stesso ni ha prouisto, et per far' piacer' ad alchuni signori, pensando anche che la salute de loro figliuoli in questa terra, ch' è piena d' heresia et d' altri vitii, lo ricercasse, ho tolto l' assunto de tenergli anche con meco nelle spese, già alchuni mesi sonno. Et non trouando per modo nessuno altro mezzo d' apparecchiar' il mangiar', l' estrema necessità insieme con monsignor m' hanno sfòrzato, con quanta resistenza habbia mai fatto, acciò togliessi in casa vna donna la qual ci fa i seruiggii occorrenti oltra che cucina. Pur' anchora che questa donna sia fuor' d' ogni suspition et molto honesta, non la lascio dormir in chasa, acciò ogn' occasion di scandalo sia troncata.

Doppoi che m' amalai non predico più, si per esser' vno de canonici che predica con assai buona gratia et anche con mediocre auditorio, si per hauer' io ben in che spender' il tempo non con manco frutto che si predicassi, in questo luogo dico. Et poi monsignor si contenta così.

Monsignor più volte m' ha fatto istanza acciò pigliassi il gouerno della schola sua, al che m' ho offerto tandem pur' che gli Padri superiori de ciò si contentassero. Onde hauendo detto voler' sopra ciò scriuer' a Roma, m' ha aggiunto sua Sria Rma. acciò di parte sua procurassi vn compagno che mi dessi, aggiuto in tante fatiche mie. Farò nè più nè meno di quel che mi sarà ordinato.

Questa schuola alchuni anni sonno, quant' intendo, è stata in fior', ma hora, per negligenza continua de maestri, è tenuta in puoco conto, et tutt' i scolari, che saranno incirca d' ottanti, sono quasi abecedarii et principianti de grammatica solamente. Credo ben che si potria redrizzarla facilmente et anche rouinar' questa altra scola ch' è in questa terra tutta guasta d' heresie, doue i cittadini, per esser' in gran parte lutherani, benchè nascosamente, mandano i lor' figliuoli. Quando la Compagnia volessi metter' la manò, a me mi toccaria ordinar' il tutto et vsar' diligenza acciò et maestri et scholari seruassero ciò che gli saria ordinato. Potrei anche legger' alchuna lettion, principalmente quando mandassi a questa schuola anchora gli figliuoli ch' in casa insegno, comé monsignor desidera che faccia, poi che la chasa doue io sto è contigua ad essa eschuola. Preglio a V.R. m' auissi senza dilation si posso contentar' monsignor o non, acciò bisognando possa prouedersi d' altro capo della schuola per tempo, imperochè ha licentiatto già quel che era, benchè non si parte per insin' a Santo Georgio, che sarà doppoi pascha, come si vsa qui.

Quando la Compagnia mi dessi aggiuto d' vn compagno, accetarei volentieri l' assunto, et sperarei anche cauarne alchun frutto. Altrimenti difficile mi sarà durar' tanta fatica. Vero, è ch' oltra coloro che monsignor necessariamente ha de tener' per conto del choro, potranno aggiutarmi alchuni, che tengo nella spesa, pedagogi d' alchuni figliuoli de signori, ch' anche tengo, tra quali è vn maestro d' arti. Per tutto quest' anno quasi, potrò partirmi de Lubiana difficilmente per conto de figliuoli che tengo nella spesa, acciò i debbiti si pagino nettamente. Et quando pur' alchuno della Compagnia mi soccedessi, ho paura che stentaria assai, et auanti che impareria l' vsanza del paese et a cognoscer' tutto ciò che bisognarebbe, si partirebbe l' anno. Oltra che gli signori padri forsi non si contentariano lassargli in mano d' altri,

⁹ Urban Textor, ljubljanski škof.

anchora ch'ogn'vno sia più sofficiente di me! Ondè pregho V.R. quanto posso amò-reuolmenti che procuri acciò io habbia vn compagno, et tale che mi possa dar' ag-giuto in ammaestrar' questi figliuoli. Spero¹⁰ che sarà honoreuole alla Compagnia, o almeno che mi potesse far' la cucina, perchè si mai fussi possibile vorrei licentiar' la donna. Questo tal frateglio, pur' che fussi d' ingegno, potrebbe studiar insieme molto bene latino et greco, et forse qualche chosetta de più. Racomando a V.R. la chosa quanto posso.

Il signor Giouanni d' Hoyoss, capitano de Triesti, che pur' tiene qui appresso di me vno de suoi figliuoli, insieme et il signor Giouanni Martino d' Hoyoss, cuggino di S. Sria, più et più volte m' han fatto, et tutta via mi fanno grandissima istanza acciò volessi andar' a star' con le loro Srie a Gradisca, promettendo di voler' far' vn collegio per la Compagnia in quel luogo. Et la causa perchè mi domanda è ch' ha pensiero voler' chiamar' a quel luogo vn buon numero de figliuoli de signori d' Ale-magna, et fargli ammaestrar' molto ben nella religion catholica in lettere et costumi. Si pensa S. Sria. ch' io sia per tal' effetto. A questa domanda non ho risposto mai altro, saluo non poter' far' questo, senza consentimento de Padri superiori, et quando loro tal chosa m' ordinassero, che non farei difficoltà in vbbedir. Et esagerandomi molto il signor Giouanni Martino, tornando adesso dalla corte, l' vtilità che pensaua potersi cauar' di tal andata mia, rispuosi che S. Sria. scriuessi sopra ciò a V.R. a Roma, il che mi promesse voler' far' subito che fussero andati a Gradisca. Dissè anche hauer' negoziato la chosa in Vienna col P. Vittoria. Le RR. VV. ordineranno ciò che gli parerà più spediante. Quant' a mi, son hor mai indifferentissimo a ogni chosa. Iddio ringratiato in eternum. Et con questo mi raccomando di cuor' alle ora-tioni di V.R. et de tutti di chasa. Scritta in Lubiana a gli XXVII di Gennaro del M. D. LVII.

D. V. R. seruo et figliuolo in Jesu Christo.

P. SCORICHIO.

Naslov. † Al molto Rdo. Padre il P. M. Joanni de Polanco, della Compagnia di Jesu etc. In Roma.

Sled pečata.

Zusammenfassung

DIE INNERÖSTERREICHISCHEN »LANDSCHAFTSSCHULEN«: EIN VERSUCH IHRER EINORDNUNG IN DAS SCHUL- UND BILDUNGSSYSTEM DES SECHZEHNTEN JAHRHUNDERTS

Gernot Heiß

Die »Verrechtlichung« der Gesellschaft, die »Verwissenschaftlichung« der Regierungstätigkeit und die »Kapitalisierung« der Grundherrschaft stellten in der frühen Neuzeit neue Anforderungen an die Bildung des Adels. Um der Konkurrenz bürgerlicher Aufsteiger im Hofdienst gewachsen und den eigenen Bediensteten in der Verwaltung der Grundherrschaft nicht völlig ausgeliefert zu sein, erwarb der junge Adel im 16. Jahrhundert nicht nur Grundschulbildung, sondern möglichst auch Kenntnisse im römischen Recht. Zugleich aber lernte er standesgemäßes Verhalten, hielt an den Traditionen der Adelsbildung und ihren Werten fest, um sich damit gegen die »unteren Stände« abzugrenzen.

1. Um den neuen Erfordernissen zu entsprechen, gaben die Adligen ihre Söhne zunehmend in die Obhut von Schulmeistern. Im zweiten Drittel des 16. Jahrhunderts bestellten die adeligen Stände in Graz, Wien, Linz/Enns, Klagenfurt und Laibach ständische Schulmeister. Die kargen Hinweise in den Quellen lassen darauf schließen, daß es sich um sehr einfach organisierte Schulen handelte, die sich kaum von anderen Privatschulen unterschieden, und deren konfessionelle Ausrichtung vorerst noch keinesfalls eindeutig war; ein Lehrer unterrichtete einige Schüler, die auch mit ihm lebten. In einzelnen dieser ständischen Schulen wurden zum Unterricht auch Nichtadelige zugelassen.

2. Die adeligen Stände, die sich in den nieder- und innerösterreichischen Ländern nicht nur in politischer, sondern auch in religiöser Opposition zum katholischen Landesfürsten befanden, richteten in den Jahren um 1570 in Wien, Linz/Enns, Graz,

¹⁰ V originalu: sperio.

Klagenfurt und Laibach vier- bis fünfklassige »Landschaftsschulen« (mit Lateinschulklassen und propädeutischen philologischen und philosophischen Vorlesungen) ein, um die geistlichen und weltliche Führungskräfte für eine ständische Behörden- und eine evangelische Kirchenorganisation auszubilden. Diese Schulen wurden im Gegensatz zu den in deutschen Ländern entstandenen »Landesschulen« nicht vom Territorialherrn, sondern von den politisch mit dem Landesfürsten um Mitsprache kämpfenden Ständen gegründet. Aus religiöser Solidarität, aus wirtschaftlichen Gründen und vor allem auch durch den Bedarf an evangelischen Predigern und Schulmeistern wurden in die Landschaftsschulen nicht nur Adelige aufgenommen. **Vergleichbar** sind diese Schulen der protestantischen Stände mit den von katholischen Standesherrn und vom Landesfürsten geförderten Schulen der Jesuiten in der Organisation des Unterrichts, in der Betonung der klassischen Sprachen und der rhetorischen Bildung, und in der Zielsetzung, weltliche und geistliche Führungskräfte für die moderne Landes- und Kirchenverwaltung auszubilden.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 800 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Sebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 600 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurškem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 3600 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 4000 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstvo, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

Na navedene cene veljajo običajni popusti za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente.